

OSMANLI ORMAN VE MAÂDİN VE ZİRÂAT NEZÂRETİ'NDE BÜROKRATİK REFORM (1908-1914)

Erkan TURAL*

Özet

Osmanlı yeraltı kaynaklarına yönelik yabancı ilgisi ile 19. yüzyıl reformlarının finanse edilmesi zorunluluğunun kesişmesi, bu kaynakların daha iyi kullanılması yönünde hızlı bir kurumlaşma çabasını doğurmuştur. 1908 Temmuzunda Anayasa ilan edildiğinde söz konusu çabaların başarıya ulaştırılmadığı hem teşkilat hem de gelirler bakımından tüm çıplaklığıyla görülmüştü. İmparatorluğun yeni efendileri, büyük bir heves ve batılı bürokrasilere duydukları hayranlıkla kurumsal reformlara giriştiler. Bu makale, II. Meşrutiyet özelinde ancak öncesinde yapılan çalışmaları da göz önünde bulundurarak Orman ve Maâdin ve Zirâat Nezâreti'nde gerçekleştirilen reformlar konusunda genel bir değerlendirmeye ulaşmaya çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bürokrasi, reform, II. Meşrutiyet Dönemi, İttihat ve Terakki Cemiyeti

Giriş

19. yüzyılın ortalarına doğru reformları finanse etme zorunluluğu ile endüstri ülkelerinin doğal kaynaklar ihtiyacının kesişmesi, bir anda Osmanlı orman ve maden rezervlerinin en verimli şekilde nasıl piyasaya ulaştırılabileceği sorusunu akla getirmişti. 1840'lı yıllarda sergilenen enerjik kurumlaşma

* Dr., Başbakanlık Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü; etural@todaie.gov.tr

çabaları ile bu soru yanıtlanmaya çalışılmıştır. Ancak 1876 Anayasası'nın ikinci defa ilanını takip eden günlerde ortaya çıkan bürokratik panorama, aradan geçen yetmiş senede bazı sorunların yaşandığını açık bir şekilde gözler önüne sermişti. İmparatorluk her bakımdan bir tarım ülkesi olmasına karşın Zirâat, Orman ve Ma'adin Nezâreti, hem tahsisat hem de personel bakımından yönetsel yapının en geri kalmış birkaç kurumundan birisiydi. Hayli istekli bir şekilde başlatılan çalışmaların hedefine varamaması, söz konusu alanlarda istenilen uzmanlık seviyesine ulaşılamaması ve adı geçen kaynakların diğer çevre ülkelerde olduğu gibi emperyal ağıla bütünlüşmemesinde iç ve dış dinamiklerin oldukça baskın çıktığı görülüyor.

Örneğin Collas, 1864 yılında "memâlik-i mahrûsa"ya yaptığı gezi sonrasında izlenimlerini kaleme almış ve Batılı yatırımcılar için Osmanlı kaynaklarının neden elverişli olmadığını açık bir şekilde dile getirmişti¹. Yazara göre hükümet söz konusu kaynakları kullanıma açmak için haylice çaba harcamaktaydı ancak, "(...) karayolları yapmak, ulaşım olanakları yaratmak vb. zorunlulukları eklersek (...) Türk ormanlarının işletilmesinin neden Avrupa sermayesinin canlandırıcı etkisi dışında kaldığı" anlaşılabilirdi (Collas, 2005: 179). Bir başka Avrupalı gözlemci benzer "talihsizliğin" maden ve zirâat sektörleri için de geçerli olduğunu, özellikle zirâat anlamında her bakımdan köhne bir yapının bulunduğunu şu satırlarla ifade etmişti; "Bilindiği gibi tarım Türkiye'nin belli başlı, hatta tek servet kaynağıdır. Ayrıca şunu da söyleyelim ki, toprağın ve iklimin doğal koşulları, coğrafi durumu bunca uygun ülke azdır. Fakat Avrupa'da üretimin bunca kösteklendiği, hükümet politikasının bunca

¹ Tahmin edileceği üzere Collas ve onun gibi Osmanlı hakkında eser veren kişiler, ilgilerini daha çok ülkenin ekonomik nitelikleri üzerinde yoğunlaştırmışlar, hatta kitap isimlerini dahi bu ilgileri belirlemiştir. Bernard Camille Collas, *1864'te Türkiye - Tanzimat Sonrası Düzenlemeler ve Kapitülasyonların Tam Metni*, çev. Teoman Tunçdoğan, Bileşim Yayınevi, İstanbul 2005; David Urquhart, *Turkey and its Resources*, Saunders and Otley, London 1833; J. L. Farley, *Resources of Turkey - Profitable Investment of Capital in the Ottoman Empire*, Logman and Roberts, London 1862; Osmanlı yeraltı ve yerüstü kaynaklarının belirtilen nedenlerden dolayı Batı tasarrufunun uzağında kalışı, 1924 tarihli bir eserde dahi hayıflanarak ele alınmakta ve bu "anormal" durumun kısa sürede aşılması "umut" edilmekteydi. Bkz. Eliot Grinnell Mears, *Modern Turkey - A Politico-Economic Interpretation 1908-1923*, The Macmillan Compony, New York 1924, s. 327.

öngörüsüz ve tarımsal gelişmeyi kolaylaştırıcı araç ve imkânlar konusunda bunca aciz olduğu bir Avrupa ülkesi daha gösterilemez².

Yabancı seyyahın izlenimleri, başka bir açıdan da olsa Bâb-ı âli efendilerince de olduğu gibi kabul edilmekteydi. Zaten ilgili müdürlüklerin, süreç içerisinde sürekli olarak farklı nezâretlerle ilişkilendirilmesi bu çaresizliğin bir yansımasıydı. Örneğin zirâat idaresinin kurumlaşma serüveni Hariciye Nezâreti çatısı altında başlamış, sırasıyla Ticaret ve Maliye Nezâretleri'ne bağlandıktan sonra nihayet 1893 tarihinde diğer iki genel müdürlükle beraber bir nezâret kimliğini kazanmıştır. Benzer şekilde Orman İdaresi, 1840 yılında Ticaret Nezâreti içerisinde teşkilatlandırılmış, 1867'de Maliye Nezâreti'ne devredilmiş ve 1872 yılında Maâdin İdaresi ile birleştirilip, genel müdürlük haline getirilmişse de önce Ticaret ve Zirâat Nezâreti'ne (1879), daha sonra da Maliye Nezâreti'ne (1886) bağlı bir nezâret olarak kalmıştır. Nihayet 7 Şubat 1893 tarihinde genel müdürlükler, Orman ve Maâdin ve Zirâat Nezâreti unvanı ile Meclis-i Vükela'da temsil edilmeyen ancak bağımsız bir nezâret şeklinde örgütlendirilmişti³.

² Özellikle üçüncü bölüm için: Bkz. Ed. Engelhardt, *Tanzimat ve Türkiye*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999. Collas'ta aynı konuda benzer şeyler söylemektedir; "Dünya üzerinde tarımın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki kadar geri, işletme olanaklarından, kol güçleri, sermayeler, karayolları, ulaşım elverişli su yolları, kullanılabilir limanlar, depolar ve kredi kurumlarından yoksun bir başka yöre güç bulunur" (Collas 2005: 259). Bu noktada konuyu "dış dinamik" bağlamında ele almaktan kastımız, yabancı ilgisinin içerdeki kurumlaşma sürecini tetiklediğini göstermekten kaynaklanmaktadır. Batılıların Osmanlı kaynaklarının işletmesini "maliyetli" bulması diğer çevre ülkelerde ortaya çıkacak sömürge ilişkilerinden ve bunun yaratacağı çevre tahribatından Osmanlı ülkesini bir nebze de olsa kurtarmıştır. Hindistan örneğinde bu konuyu ele alan kısa ancak çok verimli bir eleştiri yazısı için: Bkz. Ramachandra Guda, "Colonialism, Capitalism and Deforestation", *Social Scientist*, Vol. XI, no: 4, April 1983, s. 61-64. Devlet kaynaklarının işletilmesinde Endüstri Devrimi öncesi ve sonrasında Fransa ve İngiltere'de nasıl refleksler geliştirildiğine dair: Bkz. Hamish Graham, "Greedy or Needy? Forest Administration in South-West France during the Eighteen Century", *Rural History*, Vol. XVI, (2005), s. 1-20; T. L. Whited - J.I. Engels - R. C. Hoffman - H. Ibsen - W. Verstegen, *Northern Europe - An Environmental History*, ABC-CLIO, Santa Barbara: 2005, s. 103-132. Özellikle İngiltere'deki orman idaresinin tarihine hasredilmiş bir site için: <http://www.british-history.ac.uk/report.aspx?compid=23268>

³ Söz konusu süreci, Keskin'in doktora çalışmasına ve Osmanlı'da modern bürokrasinin doğuşu üzerine artık temel eser olarak nitelendirebileceğimiz Akyıldız'ın eserine dayandırıyoruz. Bkz. Özkan Keskin, *Orman ve Ma'adin Nezâreti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD, İstanbul, 2005; Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform 1836-1856*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993.

Kurumlaşma sürecinin bu kadar dolambaçlı bir yol izlemesi, bürokratların bitmek bilmez bir arayış ve kararsızlık içerisinde bulduklarını göstermektedir. Örneğin 1879/1880 (1296) tarihli bütçe gerekçesine göre söz konusu nezârete, 11.400.000 kuruşluk bir pay ayrılmıştı. Ancak yapılacak tasarruflarla bu payın seneye 10.800.000 kuruşa düşürüleceği ümit ediliyordu⁴. Gerekçeye göre nezâret bütçesinin büyük bir kısmı da Maâdin Müdürlüğü'ne ayrılmıştı, ancak söz konusu genel müdürlüğün gelirleri, giderleri karşılamıyordu ve bu nedenle de devletin bu işletmelerden bir an önce el çekmesi, yani "tasarruf" yapması gerekiyordu. Aynı durum, ormanlar için de geçerliydi. İmparatorluktaki ormanların mevcut bütçe ile muhafaza ve idare edilmesi mümkün değildi; "müzayaka-yı maliye" nedeniyle ek tahsisatlar da sağlanamayacağından, şimdilik bekeci sayısını artırmaktan başka yapılacak başka bir seçenek kalmıyordu. Gerekçede zirâat konusuna da yer ayrılmış ve tarım okulları, numune çiftlikleri gibi yatırımlara mutlaka gidilmesi gerektiği, ancak mevcut şartlar içerisinde bunların ancak gelecek yıl bütçesine yer verilebileceğinden bahsedilmişti.

Belirtilen imkânsızlıklar nedeniyledir ki, yüzyılım dönümünde madencilik gayri safi milli hâsıla içindeki yeri %1'de kalırken, maden işletmeciliği imparatorluğun sonuna kadar aynı ilkel teknoloji ile idare edilmişti. Tarım ürünleri, ihracatın % 90'ını oluşturuyordu ancak bu oran binlerce yıldan beri uygulanan zirai yöntemlerle ve ormanların talan edilmesi pahasına gerçekleştirilmişti⁵.

⁴ Devletin mali imkânlarının son derece kısıtlı olduğu bütçenin her faslına yansımıştır. Ancak konumuz itibarıyla özellikle dördüncü kısmın (varidât-ı maktua) 18. ve 19. fasılları önemlidir. Bkz. *Bin İki Yüz Doksan Altı (1880) Sene-i Maliyesi Muvazene-i Umumiyesi*, Matbaa-yı Osmaniye, Der-saadet, s. 13, 27-39.

⁵ Söz konusu rakamları şu eserlere dayandırıyoruz. Bkz. Tevfik Güran, "Zirai Politika ve Zirâatta Gelişmeler, 1839-1876", *150. Yılında Tanzimat*, TTK Yayınları, Ankara 1992, s. 219-233; Tevfik Güran, *19. Yüzyılda Osmanlı Tarımı*, Eren Yayınları, İstanbul 1998; Rhoads Murphy, "Ma'din", *El(2)*, Volume V, E.J. Brill, Leiden, 1986, s. 973-985; Halil İnalçık, "Filaha", *El(2)*, Volume II, E.J. Brill, Leiden 1986; s. 906-909; Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, TTK Yayınları, Ankara 1994; s. 25-56; A. D. Novichev, "The Development of Agriculture in Anatolia", *The Economic History of the Middle East 1800-1914*, Ed. Charles Issawi, The University of Chicago Press, 1966; s. 65-70. Roger Owen, *The Middle East in the World Economy 1800-1914*, I.B. Tauris & Co. Ltd., New York 1993; s. 189-215.

1) II. Meşrutiyet Dönemi'nde Orman ve Maâdin ve Zirâat Nezâreti

1908 Temmuzunda Anayasa ikinci defa yürürlüğe konduğunda, gerek bürokratik yelpaze içindeki konumu gerekse de başındaki yönetici bakımından kafalarda en fazla soru işareti uyandıran kurumlardan biri de Orman ve Maâdin ve Zirâat Nezâreti idi⁶. Kurum "nezâret" unvanına sahipse de Meclis-i Vükela'ya dâhil edilmemişti. Bunun nedenleri konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmüşse de bir tarım imparatorluğu olan Osmanlı Devleti'nin en önemli gelir kalemlerine hükmeden bu kurumu, neden Meclis-i Vükela'ya dâhil etmediği konusunda elimizde somut bir veri bulunmamaktadır. Diğer tarafta nazır payesiyle teşkilatın başında bulunan kişinin, kardeşiyle beraber kendisini sarayın arzularına tam anlamıyla vakfetmiş olması, kurumlaşma sürecini geciktiren gayr-ı resmi ilişkiler ağının nezârete hâkim olmasına neden olmuştur.

Jön Türk muhalefetinin odağındaki figürlerden biri olan Nazır Selim Melhame Paşa, Beyrut kökenli Marunî bir tefecinin oğluydu. Doğu Rumeli Sınır Komisyonu sekreterliğiyle başlayan bürokratik hayatı, hızlı bir yükselme göstermiş ve birkaç defa Lübnan Mutasarrıflığı için ismi geçmişse de nihayetinde Orman ve Maâdin ve Zirâat Nezâreti'nin başına getirilmişti. İngiltere Büyükelçisinin yazdıklarına bakılacak olursa Melhame Paşa, Osmanlı topraklarının ikinci bir Transvaal olmaması için nezâret kaynaklarını tamamen âtil bir konuma terk etmiş, ancak uluslar arası şirketlere sağladığı kolaylıklar sonucunda haylice dikkat çeken bir servet elde etmişti⁷.

⁶ Erkan Tural, *Son Dönem Osmanlı Bürokrasisi – II. Meşrutiyet Dönemi'nde Bürokratlar, İttihatçılar ve Parlamenterler*, TODAİE Yay., Ankara 2009; s. 58-59.

⁷ Extracts from the Annual Report for Turkey for the Year 1906, No: 43, Enclosure in Despatch from Mr. G. Barclay, Ocak 18, 1907, s. 17. Büyükelçinin raporunda geçen Transvaal kelimesi, Güney Afrika'da zengin altın yatakları ile şöhret kazanmış bölgeyi ifade ediyordu. Britanya İmparatorluğu, bu bölgeyi kontrol altına almak için Hindistan'dan sonraki en büyük mücadelesini vermişti. Bkz. A.J. Grant – H. Temperley, *Europe in the Nineteenth and Twentieth Centuries*, Longmans, 1950; s. 308-310. "Colonialism" alt başlığı için: Bkz. Robert Gildea, *Barricades and Borders 1800-1914*, Oxford University Press, New York 1996; s. 326-331.

2) Mavrokordato Paşa Dönemi

Hürriyet, 23-24 Temmuz 1908 tarihinde ilan edildiğinde Nazır Selim Melhame İtalyan elçiliğinin yardımıyla yurtdışına kaçarken,⁸ nezâret tensikat kapsamına alınmıştı. İlk Meşrutiyet hükümetlerinde kendisine Orman ve Maâdin ve Zirâat Nazırlığı tevcih edilen Mavrokordato Paşa, işe teşkilat düzenlemeleriyle başlamıştı. Paşa tarafından hazırlanan ve hızlı şekilde saray onayından geçirilen irade, çok önemli kurumsal bilgiler içerdiği gibi nezâretin bundan sonraki seyri hakkında da ipuçları barındırmaktaydı (B.O.A. İ. OM. 1326B 17/5). İradede, her şeyden önce Orman, Maâdin ve Zirâat fen heyetlerine göndermede bulunularak, bu şubelerde idare ve fen işlerinin bir arada yürütüldüğüne dikkat çekilmişti. Buradan hareketle idare ve fen işlerinin birbirinden farklı karar organları olduğu hatırlatılmış, örneğin orman müzayedelerinin uzmanlık alanlarına girmediği halde fen memurlarına yaptırılmasının ciddi bir hata olduğu vurgulanmıştı.

İradedeki ifadelerle bakılırsa yaşanan işlevsel karmaşa, memurların üzerindeki iş yükünün artmasına bu ise kurumsal ataletle neden olmuştu. İradede bu noktadan hareket edilerek, Orman ve Maâdin ve Zirâat Heyet-i Fenniye şubelerinin bundan sonra sadece kendi işleri ile ilgileneceğini; müzayede, ihale, vilayetlerdeki meslek okulları ve numune çiftliklerinin idaresinin doğrudan nezâret yönetimine alınacağını belirtilmişti. Bu anlamda yeni kurulan Meclis-i İdare'ye hayli merkezi bir konum sağlanmıştı⁹. Kurum içi denetimin sağlanması amacıyla her gün toplanacak Meclis-i İdare, seçeceği kişi veya kişileri nezâret ünitelerine -örneğin meslek okullarına- gönderecek ve daha sonra denetmenler tarafından hazırlanan raporlar üzerinde müzakerelerde bulunacaktı. Meclis-i İdare, bir reis ve dört üyeden oluşacak ve ödemeleri reise 4000, üyelere 2500 kuruş olmak üzere toplam 14.000 kuruş üzerinden yapılacaktı.

Meclis-i İdare'nin, teftiş sistemini hâlihazırda görev yapan üç müfettişin elinden alması ve kurum içinden seçilecek kişilere tevcih etmesi, tamamen

⁸ Extract from Annual Report for Turkey for the Year 1908, Enclosure in Despatch from Sir G. Lowther, No. 105, Şubat 17 1909, *British Documents on Foreign Affairs*, V. XIX, (Ed) David Gillard, University Publications of America, s. 251.

⁹ Numara 16 - "Orman ve Maâdin ve Zirâat Nezâreti'nde bir Meclis-i İdare teşkili ile vezâifi hakkında irâde-i seniyeye", (31 Temmuz 1324-13 Ağustos 1908), *Düstur*, Tertib II, I, s. 53-55.

tasarruf tedbirleri çerçevesinde üretilmiş bir düşünceydi. Bu şekilde ilga olunan teftiş bürosundan yeni meclise kaydırılan bir başkâtip ve onun yardımına verilecek iki kâtip ile beraber yeni meclis teşkilatının temelleri kesin olarak atılmış bulunuyordu. Nezâret, İdare Meclisi üyelerinin belirlenmesi ve haklarında irade çıkarılması noktasında da gayet hızlı davranmış ve Ağustos sonunda meclisi çalışır hale getirmişti. Buna göre Meclis-i İdare reisliğine eski müfettiş-i umumi Ramiz Efendi, üyeliklere ise ilga edilen nezâret encümeni başkâtibi Tevfik Efendi, muamelat müfettişlerinden Karabet Efendi, zirâat heyet-i fenniyesi zirâat müfettişlerinden Hasib Bey ve son olarak muamelat müfettişlerinden Hasan Sabri Bey getirilmişti. Nezâret tarafından hazırlanan atama tezkeresinde, üyelerin isimleri sayılıp maaşları belirtildikten sonra Meclis-i İdare'nin kurumun gelecek projeleri açısından taşıdığı önem, övgü cümleleri ile sıralanmıştır (BOA, İ. OM, 1326B 26/7).

Yeni düzenlemeye göre nezâret muavinine 4000, mektupçuya 4400 ve heyet-i fenniye reislerine 5000'er kuruş verilirken, muhasebeci maaşı da 4000 kuruşa indirilmişti. Mektubi ve evrak kalem müdürleri 2000 kuruş alırken, vekillerine 1700 kuruş aylık maaş bağlanacaktı. Muhasebe müdürlükleri; Orman-Maâdin ve Zirâat kısmı olarak ikiye ayrılırken, bu kişilere 2300 kuruş ödenecekti. Orman Heyet-i Fenniyesi personeline seyyanen 2000 kuruş, Maâdin Heyet-i Fenniyesi'ndeki iki mühendise 1500 kuruş, başkâtime 2000 kuruşluk ödeme uygun bulunmuştu. Kurum içinde Orman, Maâdin ve Zirâat dairelerinin müstahdem, istatistik ve memur kâtipleri yeni sistemde birleştirilerek, Hukuk Müşavirliği çatısı altında toplanmıştı. Kurumun en önemli organlarından biri haline getirilen Meclis-i İdare'deki iş yoğunluğu dikkate alınarak, mûmeyyizlik maaşları 1200'den 1800 kuruşa yükseltilmiş ve birinci sınıf kâtiplere 1000, ikinci sınıfa 800, üçüncü sınıflara 600, dördüncü sınıflara 400 ve beşinci sınıflara 200'er kuruş verilmesi karar altına alınmıştı. Kalemlere alınacak mülazımlara dahi sınav koşulu getirilirken, Fen Müşavirliği, Başmühendislik, Nezâret Mimarlığı, Zirâat Müfettişliği ve Mekteb-i Sanayi gibi kilit görevlere yabancı uzman getirilmesi de alınan diğer kararlardan oluşmuştur.

Öncesinde 252.293 olan kalem maaş ve tahsisatları yeni dönemde 244.309'a çekilirken, 7984 kuruşluk bir tasarrufa gidildiğinin altı çizilmişti. Aynı şekilde önceki dönemde çalıştırılan ve istenilen verimi vermeyen yabancı

uzmanların -zirâat müfettişi Hermann ve mimar Daranko gibi- sözleşmeleri yenilenmediği gibi emeklilik zamanını dolduran memurlara çıkışları verilmesiyle, yaklaşık 29.883 kuruşluk bir tasarrufun daha yapılacağı da vurgulanmıştı. Nezâret bürokratları, hazırladıkları tensik belgesinin sonuna, her ne kadar kadro harici ve küçültülen şubelerden sağlanan tasarruflara göndermede bulunmuşsa da merkez ve taşradaki eksikliklere dikkat çekmişler ve gerek tahsisat gerekse personel bakımından nezâretin küçülmeye değil büyümeye ihtiyacı olduğunu vurgulamışlardı (BOA, İ. OM, 1328Ş(2) 1).

Nezâret bürokratları, tensikata umulmayacak bir çabuklukla girişmişlerdi. Ancak Maliye Nezâreti'nde beliren inisiyatif alamama sorunu, Orman ve Maâdin ve Zirâat Nezâreti'nde de ortaya çıkmıştı. 1908 Ağustos'u boyunca sokaklarda öfkelerini kusan bir kitleye karşı böylesine keskin bir tavır almayı, her Osmanlı bürokratu gibi Orman Nezâreti bürokratları da göze alamamıştı. Bu nedenle de Ağustos başlarında memurları büyük heyecanlara sevk eden ayak sesleri, yerini büyük bir sükûnete terk etmişti. Ancak eski rejimdeki üst düzey yöneticilerin toplumsal bellekteki olumsuz izleri ve halkla son yıllarda gittikçe derinleşen uçurum, öyle kısa sürede kapatılacak cinsten bir olgu da değildi. Ekim başında ortaya çıkan ve kısa sürede herkesin diline düşen şaibeler, bürokratlara idare-i maslahat döneminin geçtiğini bir kere daha hatırlatmıştı. Örneğin ekim ortalarında çıkan bir yazıda, tensikat ve teşkilat çalışmalarının makro projeler olduğunun kabul edildiğini ancak Orman Nezâreti memurlarının suistimallerinin bedelini hâlâ ödemediğini ve bu yakışsızlığa artık müfettişlerin el koyması gerektiği hatırlatılmıştı.

Kuşkusuz talepler, basit bir adalet tecellisi ile de sınırlandırılmamıştı. Memurların "*hüsn-ü hal ve etvar ve ahabından olarak intihapları*"nı temenni eden yazı, memur ilerlemelerinin de "*kaide-i silsile*" prensipleri çerçevesinde işletilmesini istemişti. Yazıya göre yeni dönem Orman bürokratu "*bi'l-umum muamelat ve kıyudat ve muhaberati nazar-ı dikkatte bulundurmak suretiyle*" önceki dönemin hantal ve taşra sorunlarına kulak tıkamış imajını yıkmak ve eskisinden daha fazla çalışmakla mükellefti. Yazının üzerinde durduğu bir diğer konu da memur yargılamalarıyla ilgiliydi. Önceki dönemde kötü şöhret yapmış memurların hâlâ mevkilerini muhafaza etmesini serzenişle karşılayan makale, memurlara yargı kapısını açan prosedürlerin kolaylaştırılmasını ve nezâret

müfettişlerinin şikâyetlere doğrudan müdahil olmasını istemişti. Bu anlamda, bundan sonra kuruma alınacak en küçük bir kâtibe kadar ayrıntılı sicil araştırmaları yapılması salık verilen makalede, müfettişlere bu anlamda da büyük sorumluluklar düştüğü belirtilmişti¹⁰.

Yılsonuna gelindiğinde gazetede çıkan bir haber, kurum faaliyetlerinin halktan ne kadar uzaklaştırıldığını da ortaya koyuyordu. Orman Mektebi'nin açılması için nezâret bürokratlarının aralıksız çalıştığı belirtilen haberde, ancak bu konu ile geçmiş yıllarda bir çalışma yapıldığı, bunun sonucunda da bir okulun teşkil edildiği de anımsatılmıştı. Gazeteye göre söz konusu okul, Ali Paşa'nın Fransız İmparatoru III. Napolyon'la yaptığı yazışmalar sonucunda şekillenmiş ve İstanbul'a gönderilen dört Fransız uzman, hazırlık çalışmalarını tamamladıktan sonra Maliye Nezâreti'ne bağlı bir Orman İdaresi kurarak, kalifiye personel ihtiyacını karşılamak için bir Orman Mektebi ihdas etmişlerdi (Kutluk, 1948: 51). Ali Paşa tarafından gösterilen hassasiyetin kendinden sonra devam ettirilmemesi kurumlaşma bir tarafa orman varlığının bile aleyhinde gelişen bir dalganın oluşumuna sebebiyet vermişti. Mahmud Nedim Paşa zamanında başlayan bilinçsiz orman kesimleri, Orman ve Maâdin ve Zirâat Nazırlığına getirilen ve sultana şükranlarını sunmak isteyen Selim Melhame Paşa zamanında en üst sınırına çıkmıştı. Söz konusu haber, Fransa ile Osmanlı ormanlarını kıyaslayarak, ülke ormanlarının Fransa'nın üç katı olduğunu ve kurulacak mesleki okullar ve yetiştirilecek nitelikli elemanlarla bu kaynakların önemli bir gelir kalemine çevrilmesinin zor olmadığını belirtmişti¹¹.

31 Mart Vakası ve II. Mavrokordato Paşa Dönemi

Şubat ortasında Kamil Paşa Kabinesi'nin parlamento tarafından elçektirilmesi üzerine kurulan Hüseyin Hilmi Paşa Hükümeti'nde Orman ve Maâdin ve Zirâat Nazırı Mavrokordato Paşa, koltuğunu korumuştur (13 Şubat 1909). Bu anlamda hareket planlarında en küçük bir değişme yaşamayan nezâret

¹⁰ Gazete tek satırlık bir ibare ile Baytar Memurlarının tensikatının tamamlandığını da bildiriyordu. Bir tarım ülkesinde en fazla ilgi çekmesi gereken politikalara kentli aydınların ilgisizliği de bir başka tartışma konusudur: Bkz. *Tanin*, "Orman ve Maâdin Memur ve Muamelatı", n. 75, 18 Ramazan 1326 – 1 Teşrin-i evvel 1324 – 14 Ekim 1908.

¹¹ *Tanin*, "Orman Nezâreti", n. 143, 29 Zilkade 1326 – 10 Kanun-ı evvel 1324 – 23 Aralık 1908.

bürokratları, Şubat başında Orman Mektebi ile ilgili hazırlıklara son vermişler ve kanun tasarısını Şura-yı Devlet'in onayından geçirecek Sadaret onayına sunmuşlardı¹².

Diğer tarafta kısa sürede bütçeye önemli bir gelir sağlayacağı düşünülen Konya, Adana, Kastamonu ve Aydın Vilayetleri ile Biga sancağındaki ormanların işletmelerindeki memurların çoğaltılması ve bunun için bütçeye ek kaynak eklenmesi için onay çıkaran nezâret bürokratları, Orman Mektebi için gerekli tahsisatla beraber toplam 3.517.160 kuruşluk bir ödenek temin etmişlerdi¹³. Maâdin Mektebi'yle ilgili planlarını şimdilik geriye çeken yetkililer, bunun yerine nitelikli elemanların sağlanması için Avrupa'ya öğrenci gönderilmesinde karar birliğine varmışlardı.

Nezâret bürokratları, özellikle dünya piyasalarında değerini ikiye katlayan bakır madeni tesislerinin -Ereğli gibi- üretim kapasitesini artırmayı düşünerek, hem devlete hem de nezâret içi reform projelerine kaynaklar yaratmayı düşünmüşlerdi. Tensikat çalışmaları tamamlanan Baytar Heyet-i Fenniyesi için benzer düşüncelerle Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi savunulurken, özellikle Rumeli ve Anadolu'nun kilit yerlerinde aygır depoları ve süthaneler oluşturmasından sağlanacak faydalar kamuoyu ile paylaşılmıştı. Zirâat Müdüriyeti bürokratları ise ilk etapta dönemin gelir getiren sanayi bitkilerinin ekimini yaygınlaştırmayı, ikinci olarak da numune tarlalarında Zirâat Ameliyat Mektepleri oluşturmayı düşünüyordu. Kuşkusuz her biri diğerinden masraflı projeler için geniş kaynakların tahsisi gerekiyordu. Nezâret

¹² *İkdam*, 16 Muharrem 1327 – 25 Kanun-i sani 1324 – 7 Şubat 1909.

¹³ Nezâretin, İstatistik Dairesi, konuyla ilgili olarak son derece kapsamlı bir kitapçık yayınlamıştır. 1870 tarihli Orman Nizamnamesi'nin personel bakımından bir düzenleme getirmediği ancak 1877 tarihli talimatname ile özellikle taşra personelinin yetki ve kadro durumlarına açıklık kazandırıldığına değinilen kitapçıkta, buna göre orman memurlarının; umumi, vilayet, liva, kaza kontrol müfettiş ve müfettiş muavinleri, muvazzaf veya ondalıklı memurlar, ketebe, piyade ve süvari korucular olarak tasnif edildiği belirtilmiştir. Meşrutiyet Dönemi'ndeki tensikat çalışmaları kapsamında kadro konusunun bir kere daha ele alındığı ve "ormanların vaziyet ve ehemmiyetine ve civardaki kur'anın kesretine, maruz olduğu tehlikeye, kabul edilen tahsisata göre" ve ormanların hektarına göre memur artırımına gidildiği ayrıntılarıyla aktarılmıştır. Bkz. *1323 Senesi Orman İstatistiği – Birinci Sene*, Orman ve Maâdin ve Zirâat Nezâreti İstatistik İdaresi, Dersaadet, Mahmut Bey Matbaası, 1326.

ricali bunun için ağnam rûsumundan Duyun-ı Umumiye'den alınacak borçlara kadar son derece ümitsiz bir kaynak listesi de hazırlamıştı¹⁴.

Parlamentonun, hükümeti Teşkilat Kanunu için sıkıştırdığı günlerde, Orman bürokratları da hızlı bir şekilde teşkilatı gözden geçirmeye çalışmışlardı. Bu incelemenin ilk sonucu Maâdin Heyet-i Fenniyesi şubesinin, genel müdürlük şeklinde örgütlenmesi ve gerek merkez gerekse taşra birimlerinin ayrıntılı kadro envanterlerinin çıkarılması olmuştu. Nezâret bünyesindeki bu değişiklik, Sadaret onayı aldığı gibi hazırlanan ayrıntılı teşkilat defterleri ilerleyen günlerde yaşanacak diğer şube düzenlemelerine de örnek oluşturacaktı¹⁵.

Kurum içi reformların hız kazandığı bir sırada patlayan 31 Mart İsyanı, sonuçları açısından teşkilatı etkileyecek bir takım gelişmeler doğurmuştur. İsyanın çıkmasından sonra görevden çekilen Hilmi Paşa Kabinesi yerine kurulan Tevfik Paşa Hükümetinde, mevkisini korumayı bilen Mavrokordato Paşa, Rumeli Hareket Ordusu'nun İstanbul'daki olayları kontrol altına alıp hükümeti istifa etmeye zorladığında koltuğunu bırakmaya mecbur kalmıştı.

3) Aristidi Paşa Dönemi

İkinci defa Sadarete getirilen Hüseyin Hilmi Paşa, Orman ve Maâdin ve Zirâat Nezâreti'ne Aristidi Paşa'yı (Yorgancıoğlu) atamıştı. İstanbul'daki isyan, başkentteki tüm dengeleri yerinden oynattığı gibi karışıklığın devlet bütçesine maliyeti de bir o kadar ağır olmuştu. Hilmi Paşa mecliste okuduğu hükümet programında tam da bu noktaya dikkat çekerek, söz konusu açığın aşar ve ağnam gelirleri ile mümkün mertebe kapatılacağına olan umudunu ifade etmişti¹⁶.

Nezâret bürokratları, öncelikle teşkilat çalışmalarının tamamlanması ve ondan sonra gelir kalemlerinde verimlilik artışı sağlayacak projelere geçilmesi konusunda ısrarcı görünmüşlerdi. İsyanı karışan memurları kadro haricine çıkarmakla işe başlayan nezâret yetkilileri,¹⁷ tarım ve hayvancılığın islahı ve

¹⁴ *İkdam*, "Orman, Maâdin, Zirâat", 24 Muharrem 1327 - 2 Şubat 1324 - 15 Şubat 1909.

¹⁵ *Tanin*, "Maâdin Müdüriyet-i Umumiyesi", n. 224, 22 Safer 1327 - 3 Mart 1325 - 16 Mart 1909.

¹⁶ *M.M.Z.C. I*: 78 11 Mayıs 1325 (24 Mayıs 1909) II, s. 635-636.

¹⁷ *Tanin*, "Tensikat", n. 256, 30 Rebiülahir 1327 - 7 Mayıs 1325 - 20 Mayıs 1909.

baytarların görev ve yetkileri konusunda bir kanun tasarısı hazırlamışlardı. Tasarıda öncelikle kaynak sorunlarının altını çizen bürokratlar, bu konuda maliye ricalinin hassasiyetini talep ederken, tarım ve hayvancılık sektörlerinin ve bununla ilgili şubelerin birbirinden farklı olmasına karşı, gerek zaman gerekse kaynak tasarrufu açısından tek bir dosya içerisinde birleştirilip değerlendirildiğine dikkat çekmişlerdi. Tasarıda, asıl vurgu mevcut teşkilat yapısı üzerine yapılarak bu yapı içerisinde çok büyük projelere girişilemeyeceğini belirtilmiş ve bu alana daha fazla kaynağın çevrilmesi gereği ifade edilmişti (BOA, MV, 128/1). Nezâret yetkilileri, kanun tasarısını Meclis-i Vükela'nın onayını alması için Sadaret'e sunmuşlar ve sonuçlarını beklemeye başlamışlardı¹⁸.

Teşkilat layihalarının imza mercilerinde bekletilmesi ve kaynak mazeretlerinin ön plana çıkarılması, kurumlara yönelik eleştirilerin artmasına neden oluyordu. Orman Nezâreti'nin durumu da bu anlamda diğerlerinden farklı değildi. Giresun ormanlarının köylüler tarafından yakılarak tarla haline getirilmesini haber yapan Tanin, sorumluluk adresi olarak da Orman bürokratlarını göstermişti. Gazeteye göre teşkilat kanunlarını çıkarmakta yavaş davranan nezâret yetkilileri, dolaylı olarak köylüleri teşvik ettiği gibi aybaşlarında maaşlarını almaktan başka bir işe yaramayan memurları da denetimden uzak tavrıyla cesaretlendirmekten başka bir tutum sergilemiyordu¹⁹. Oysa nezâret ricalinin devletin zirvesinde yürüttüğü kulis çalışmaları sonuç vermiş ve hem Orman Mektebi hem de teşkilat tasarısı Meclis-i Vükela'dan geçirilmişti (BOA, MV, 129/64). Vükelanın onayını alan tasarılar, buradan parlamento onayı için meclise sevk edilmiş ve tezkereler oy çokluğu ile hemen Layiha Encümeni'ne gönderilmişti²⁰.

¹⁸ Tanin, "Orman ve Maâdin ve Zirâat Nezâreti", n. 266, 10 Cemazielevvel 1327 – 17 Mayıs 1325 – 30 Mayıs 1909.

¹⁹ Tanin, "Orman Memurlarından Şikâyet", n. 307, 22 Cemazielahir 1327 – 27 Haziran 1325 – 10 Temmuz 1909.

²⁰ M.M.Z.C. İ: 115/7 Temmuz 1325 (20 Temmuz 1909) I, s. 445.

Orman Maâdin ve Zirâat Nezâreti'nde Bürokratik Reform Üzerine Görüş, Öneri ve Tartışmalar

Ağustosun ilk haftasında mecliste müzakerelerine geçilen Orman ve Maâdin ve Zirâat Nezâreti bütçesinde Nazır Aristidi Paşa, meclise sunulan layihaların kaderini de belirleyecek çok önemli bir sınavdan geçmişti. Meclis Bütçe Komisyonu tarafından yapılan düzeltmeler konusunda bir yorumunun olmadığını söyleyen nazır, kuruma yönelik mebus eleştirilerini dinlemeye başlamıştır. Meclis içinde söz alan ve oldukça uzun bir konuşma yapan Nezâret Dagavaryan'ın (Sivas) açıklamaları nezâret içerisindeki gelişmeleri daha açık bir şekilde görmemizi sağlamıştır. Sivas mebusu öncelikli olarak Baytar İdaresi'nin Zirâat Şubesinden ayrıştırılarak kendi başına bir genel müdürlük halinde teşkilatlandırılmasını eleştirmiş ve hayvancılık konusunda uzman olan Fransa'da bile böylesi bir teşkilat çalışması olmadığını hatırlatmıştır. Dagavaryan'a göre Avrupa'daki tek Baytar Müdürlüğü'ne sahip ülke Almanya'dır, ancak buradaki 3000 kişilik veteriner istihdamı göz önüne alındığında bunun normal karşılanması gerekmektedir. Dagavaryan Efendi'ye göre nezâret bürokratlarına düşen görev, böyle bir teşkilatlanmaya girişmeden önce veteriner sayısının artırımı bakımından bu ülkelere öğrenci göndermek olacaktır. Benzer bir uygulamaya Halkalı Zirâat Mektebinde de gidilmesi gerektiğini belirten Sivas mebusu, mezun olan öğrenci kalitesinin tahmin edilemeyecek derecede düşük olduğunu hatırlatmış ve mezunların iki yıllık bir üst eğitim için Fransa'ya gönderilmesinin yerinde olacağını vurgulamıştır.

Dagavaryan Efendi, Halkalı Mektebi hakkındaki eleştirilerine devam ederek, buradan diploma alan korucuların at üzerinde ormanları arşınlamak dışında bir faaliyetleri olmadığını söylemişti. Dağ ormanlarında görevli memurların gerek maddi gerekse yetki anlamında üst düzey imkânlarla donatılması gerekiyordu, bunun yolu ise nezâret bürokratlarının daha profesyonelce düşünmesinden geçiyordu²¹. Dagavaryan Efendi'den sonra kürsüye gelen İsmail Mahir Efendi (Kastamonu), kendinden önceki konuşmanın her sözüne katıldığını belirttikten sonra meclis açıldığında hem Kastamonu hem Adana ormanlarının ıslahı için meclis başkanlığına bir önerge sunduğunu hatırlatmıştı. Bu noktada özellikle yapılması gerekenin Ameli Orman

²¹ M.M.Z.C. I: 127 25 Temmuz 1325 (6 Ağustos 1909) I, s. 193-196.

Mekteplerinin sayıca ve nitelikçe çoğaltılması olduğunu vurgulayan Kastamonu mebusu, özellikle teknik bilgi eksikliği nedeniyle imparatorluk kaynaklarının heba edildiğini belirtmişti²².

Eleştiriler üzerine kürsüye gelen Nazır Aristidi Paşa, öncelikli olarak tenkit sahiplerini nezâret bütçesi noktasında uyarmış ve 76.000 lirahk Orman bütçesinin Maliye Nezâreti müsteşarı Mr. Laurent tarafından 30.000 liraya indirildiğini, Meclis Bütçe Komisyonu'nun lütfu sayesinde bu rakamın 32.000 liraya çekildiğini vurgulamıştı. Nazır, yapılan teşkilat çalışmaları sonucunda zirâat, orman ve maâdin dairelerinin genel müdürlük şeklinde örgütlendiğini, maâdin bir tarafa bırakılırsa özellikle diğer iki departmanın büyük kaynaklara ihtiyacı olduğunu ifade etmişti. Örneğin veteriner sayısının artırılması herkes tarafından paylaşılan bir kanaat olmasına karşı, iş ödenek konusunda gelince sorumlu kişiler bu gerçeği görmemeyi tercih ediyorlardı. Aristidi Paşa'ya göre Avrupa'da bir dönüm orman arazisinden alınacak gelirler tespit edilmişken, bizde hâlâ kaç dönüm orman arazisinin olduğu tahminlerin ötesine gitmiyordu. Diğer yanda ayda 60-70 kuruş alan Orman bekçileri ile ne ormanlar korunabilir, ne de ıslah edilebilirdi. Nazır altını çizerek, bütçe dengelerinin nezâreti yönünde değiştirilmemesi durumunda bundan daha fazlasının beklenilmemesini açık bir şekilde ifade etmişti²³.

İlan-ı hürriyetten hemen sonra kurulan Meclis-i İdare, konuşmaların bir başka odağını oluşturmuştur. Abdülhamid Dönemi'nde oluşturulan Encümen Kalemî'nin işlevsizliği dile getirilirken, yeni düzenleme ile heyet-i fenniye şubelerinden seçilen üyelerle bir Meclis-i İdare'nin oluşturulduğu ve bu yeni oluşumla beraber hem kaynak hem personel tasarrufuna gidildiği belirtilmişti.

Memur maaşları, diğer nezâret bütçelerinde olduğu gibi Orman bütçesi tartışmalarının da en hararetli bölümünü oluşturmuştu. Öncelikli olarak nazır maaşını sorgulayan mebuslara göre, Orman Nezâreti'nin bir Adliye veya Dâhiliye Nezâreti gibi önemli bir kurum değildi. Bu nedenle de nazır maaşının diğerlerine göre daha düşük olması gerektiğini iddia etmişlerdi. Benzer şekilde hukuk müşaviri sayısının diğer nezâretlere göre çok olduğunu, bu nedenle de

²² M.M.Z.C. I: 127 25 Temmuz 1325 (6 Ağustos 1909) I, s. 196-197.

²³ M.M.Z.C. I: 127 25 Temmuz 1325 (6 Ağustos 1909) I, s. 197-200.

aşağıya çekilmesi gerektiğini belirten mebuslar, en azından dava vekili (avukat) sayı ve maaşları konusunda geniş davranarak düzeltmeler yapmışlardı.

İlan-ı hürriyetten sonra yapılan çalışmalar kapsamında müfettişlik statüsü yeniden belirlenmiş ve bu anlamda Meclis-i İdare tarafından görevlendirilen kişilere, bu statüden yararlanma hakkı verilmişti. Meclis görüşmelerinde hem bu pozisyonun hem de müfettiş-i umumilik sisteminin bir arada yürütüldüğüne dikkat çeken mebuslara cevap veren Aristidi Paşa, müfettiş-i umumi sisteminin mukavele sistemi üzerinde işleyen bir uygulama olduğunu, diğerinde ise özlük ve maaş sisteminde herhangi bir değişikliğe gidilmediğini hatırlatmıştı. Yabancı ülkeye gönderilecek öğrenciler için ayrılan tahsisat, bütçe görüşmelerinin belki de en uzun oturumuna sahne olmuştu. Orman bürokratlarının bu konudaki taviz vermez tutumunu destekleyen mebuslar, ayrılan tahsisatı iki katına çıkararak kalifiye personel konusundaki duyarlılıklarını da göstermişlerdi²⁴.

Orman müfettişleri ile ilgili tahsisatı ve bu şubeye hasredilen personel sayısını -toplam müfettiş istihdamı 70'ti- abartılı bulan mebuslar, her ne kadar ormanların genişliği göz önüne alındığında bu rakamın çok olduğunu, yapılacak kesintilerle taşra meslek okullarına kaynak yaratılabileceğini ileri sürmüşlerse de sonuçta Meclis Bütçe Komisyonu kararlarını olduğu gibi kabul etmişlerdi. Zirâat ve Ameliyat Mektepleri tahsisatları bölümünde bir kere daha söz alan Dagavaryan Efendi, Halkalı Zirâat Mektebi'nin hem konum hem de kaynak açısından beklenenin çok uzağında olduğunu ve tahsisat artırımının kaçınılmaz olduğunu söylerken, okulun Selanik'e alınmasının o bölgedeki tarım arazileri düşünüldüğünde daha elverişli olabileceğini ifade etmişti. Son bir fedakârlık gösterisi olarak parlamento, Sivas mebusu tarafından verilen önergeyi kabul ettiği gibi Orman ve Maâdîn ve Zirâat Nezâreti bütçesini de oy çokluğu ile onaylamıştı²⁵.

4) Tensik Komisyonu Orman Nezâreti'nde

Orman bürokratları, bütçelerinin parlamento onayı almasından sonra çalışmalarını hızla reform projelerine ve Tensikat Kanunu çerçevesinde yapılacak kadro düzenlemelerine kaydırmışlardı. Öncelikle Kastamonu ve

²⁴ M.M.Z.C. I: 127-25 Temmuz 1325 (6 Ağustos 1909) I, s. 200-205.

²⁵ M.M.Z.C. I: 127-25 Temmuz 1325 (6 Ağustos 1909) I, s. 205-214.

Aydın vilayetlerine müstahdem ve bekçi atamaları gerçekleştirilirken,²⁶ nezârette çok kısa bir süre içerisinde çalışmalarına başlayacak tensik komisyonuna yardım amacıyla seçilecek bürokratların isimleri de belirlenmişti²⁷. Söz konusu Tensikat Komisyonu'na Ayan'dan Benhur Bey katılırken,²⁸ Meclis-i Mebusan'dan Karahisar-ı sahip mebusu Selim Efendi seçilmişti²⁹. Parlamento üyelerine yardım etmek için ise nezâret muavini Ali Rıza Efendi, Maâdin Heyet-i Fenniye Reisi Ziya Bey ve son olarak Zirâat Heyet-i Fenniye Reisi İstrati Efendiler seçilmişti³⁰. Orman ve Maâdin ve Zirâat Nezâreti'ne tayin olunan Tensik Komisyonu kısa bir toplantıdan sonra memur sicillerine ait defterleri isteyerek, vakit kaybetmeden çalışmalarına başlamıştı³¹. Komisyon kısa süreli bir alan araştırması sonrasında teşkilat düzenlemelerine Maâdin Umum Müdürlüğü'nden başlama kararı alarak mesaisini daha çok bu alana yöneltmişti³². Komisyon buradaki incelemelerini tamamladıktan sonra Zirâat ve Baytar Müdürlükleri dosyalarını istetmişti³³. Tensik sürecinde son derece sert kararlara imza atan Tensikat Komisyonu, Mektubi Kalemî'ni ilga ederken, yaklaşık 64 kişinin kadro harici kalması gazetelere yansıyan haberler arasındaydı³⁴. Eylülün ilk haftası sonunda çalışmalarını tamamlayan Orman Tensikat Komisyonu hazırladığı defterleri onay için Sadaret'e göndermişti. Sadaret onayı alan yeni kadro düzenlemelerine gazeteler, geniş yer ayırmıştı³⁵.

Tensik çalışmaları sırasında taşradan gönderilen evraklara yeterince vakit ayıramayan nezâret bürokratları, bu yığınları critmek amacıyla bir takım

²⁶ *Tanin*, "Orman Teşkilatı", n. 346, 3 Şaban 1327 – 6 Ağustos 1325 – 19 Ağustos 1909.

²⁷ *Tanin*, "Orman ve Maâdin Tensikati", n. 335, 22 Receb 1327 – 25 Temmuz 1325 – 8 Ağustos 1909.

²⁸ *Tanin*, "Orman Nezâreti'nde Tensikat", n. 344, 30 Receb 1327 – 4 Ağustos 1325 – 17 Ağustos 1909.

²⁹ *Tanin*, "Tensikat komisyonlarında reis-i sâni sıfatıyla bulunacak mebusânın esamisi", n. 342, 29 Receb 1327 – 2 Ağustos 1325 – 15 Ağustos 1909.

³⁰ *Tanin*, "Nezâretler Tensikati", n. 351, 8 Şaban 1327 – 11 Ağustos 1325 – 24 Ağustos 1909.

³¹ *Tanin*, "Tensikat", n. 352, 9 Şaban 1327 – 12 Ağustos 1325 – 25 Ağustos 1909.

³² *Tanin*, "Tensikat", n. 353, 10 Şaban 1327 – 13 Ağustos 1325 – 26 Ağustos 1909.

³³ *Tanin*, "Tensikat Komisyonları", n. 356, 13 Şaban 1327 – 16 Ağustos 1325 – 29 Ağustos 1909.

³⁴ Söz konusu kişilerin taşra şubelerine kaydırılması da düşünülmekteydi. Bkz. *Tanin*, "Orman ve Maâdin ve Zirâat Nezâreti Tensikati", n. 365, 22 Şaban 1327 – 25 Ağustos 1325 – 7 Eylül 1909.

³⁵ *Tanin*, "Tensikat", n. 364, 21 Şaban 1327 – 24 Ağustos 1325 – 6 Eylül 1909.

genelgeler yayımlarken,³⁶ zirâat ve orman gelirlerinin artırımı için Meclis-i Vükelaya bir taslak plan sunmuştu. Söz konusu plana göre ilk önce bir teşkilat düzenlemesi yapılarak heyet-i fenniye şubeleri genel müdürlük şeklinde organize edilecekti. Zirâat Umum Müdüriyeti; bir müdür; bir müdür muavini (müdür-i sani), bir idare şubesi müdürü, Fen Şubesi, Mekatip ve Müessesat-ı Ziraiyye Şubesi, İstatistik ve Teşvikat-ı Ziraiye Şubesi ve Umur-ı Baytariye Şubesi olmak üzere toplam beş üniteye ayrılmıştı. Görev sorumluluklar söz konusu şubelere devredilirken, birimlerin karar alma ve uygulama süreçlerini daha hızlı yapacakları düşünülmüştü. Benzer şekilde zirâat taşra teşkilatının disiplin altına alınması için; Bursa, Kastamonu vilayetleri ve İzmit sancağına bir, Aydın, Konya ve Adana vilayetlerine, Manastır, Kosova ve Selanik vilayetlerine bir, Suriye, Beyrut ve Halep vilayetlerine bir, Trabzon, Bitlis ve Erzurum vilayetlerine bir, Ankara ve Sivas vilayetlerine bir olmak üzere toplam altı zirâat müfettişliği kadrosuyla, imparatorluk kırsalının denetim altına alınacağı düşünülmüştü. Müfettişler Avrupa'ya gönderilerek burada kısa süreli bir eğitime tabi tutulacak, ardında da görev bölgelerine tayin edilecekti.

Taslak plan; Aydın, Selanik, Edirne, Hüdavendigar, Erzurum, Sivas, Diyarbakır, Bağdat, Bitlis, Kosova ve Manastır vilayetlerinde birer zirâat müdürü atamasını da öngörürken, vilayet ve livalarda tespit edilecek 25 bölgeye zirâat memurları, 15 bölgeye zirâat muallimleri tayin edilmesini de kararlaştırmıştı ki, bu memurlar yine Avrupa'da kısa süreli bir eğitime alınacaklardı. Memleket Zirâat Mektebi'ni Mekteb-i Âli'ye dönüştüren taslak plan, Ankara ve Adana vilayetlerinde de bu tür bir okulun açılmasını gerekli görmüştü. Tarımsal gelişmede teknolojinin önemine vurgu yapan planda, zirai araçların temini konusunda da Sivas, Hüdavendigar, Erzurum, Diyarbakır ve Konya'da bir "alet-i ziraiyye deposu" kurulmasını da kararlaştırılmıştı³⁷.

Nezâret içi karar mekanizmalarının daha seri çalışması bakımından Meclis-i İdare'nin çalışma sistematığında bir takım düzenlemelerde bulunan nezâret bürokratları, Aristidi Paşa'nın başkanlığında; Nezâret Muavini Ali Bey, Orman ve Zirâat ve Maâdîn Müdür-i Umumileri olan Ali Rıza Bey, Ziya Bey ve

³⁶ *Tanın*, "Orman Muamelatı", n. 393, 20 Ramazan 1327 – 22 Eylül 1325 – 5 Ekim 1909.

³⁷ *Tanın*, "Teşkilat ve ıslahat-ı ziraiyye", n. 408, 5 Şevval 1327 – 7 Teşrin-i evvel 1325 – 20 Ekim 1909.

Vehan Efendi ile Nezâret Muhasebecisi Şevket Beylerden oluşan İdare Meclisi, meclisin haftada iki gün toplanmasını ve dönemsel eylem planlarını görüşüp karara bağlamasını yayınladıkları bir yönetmelik çerçevesinde düzenlemişlerdi³⁸.

1909 sonuna yaklaşırken merkez ve taşra tensikatlarını değerlendirmeye tabi tutan Orman bürokratları, Bolu ve Kastamonu gibi tensik sonrası aşırı mühendis ve fen memuru istihdamına giden vilayetler hakkında soruşturma başlatmışlardı³⁹. Ereğli kömür madenlerinde greve giden işçiler ise bir diğer gündem maddesiydi. İşçi şikâyetlerinin dinlenilmesi ve çözüme kavuşturulması amacıyla Aristidi Paşa'nın başkanlığında Maarif ve Ticaret-Nafia nazırlarından oluşan bir komisyonun kurulması, yine nezâret bürokratlarının girişimleri sonucunda hayata geçirilmişti⁴⁰. Nezâretin yapısını kökünden değiştirecek bir tasarı da bu sıralarda somutlaştırılmıştı. Hazırlanan plana göre, Ticaret ve Nafia Nezâreti ile Orman ve Maâdin ve Zirâat Nezâretleri'nin görev dağılımı yeni baştan belirleniyor ve Zirâat dairesi Ticaret ve Nafia Nezâreti'ne kaydırılırken tüm departmanlar da adeta bağımsız nezâretler şeklinde yeni baştan örgütleniriliyordu (BOA, MV, 133/84).

Yapılan çalışmalarla ilgili olarak basına açıklamalarda bulunan nezâret yetkilileri, işlerin yoğunluğunu bir kere daha belirterek, mevcut yapılanma içinde hedeflenen projelere ulaşılmasının zor olduğunu dile getirmişlerdi. Nezâret mensupları devamla tasarının en kısa sürede parlamentodan geçirilerek yürürlüğe konmasının önemine de değinmişlerdi⁴¹. Yeni proje ile ilgili olarak en sert karşı çıkış nezârete yönelik keskin eleştirileri ile tanınan Sivas Mebusu Dagavaryan Efendi'den gelmişti. Orman işlerinin Maâdin işlerinden ayrılması ne kadar olumlu bir gelişme ise Zirâat işlerinden ayrı bir şekilde yapılandırılmasının o kadar olumsuz bir gelişme olacağının altını çizen Dagavaryan Efendi, birbiriyle bu kadar ilintili iki ünitenin aynı yapı içerisinde

³⁸ Tanin, "Encümen Teşkili", n. 409, 6 Şevval 1327 – 8 Teşrin-i evvel 1325 – 21 Ekim 1909.

³⁹ Tanin, "Orman Müfettişleri", n. 426, 25 Şevval 1327 – 27 Teşrin-i evvel 1325 – 9 Kasım 1909.

⁴⁰ Tanin, "Komisyon Teşkili", n. 427, 26 Şevval 1327 – 28 Teşrin-i evvel 1325 – 10 Kasım 1909.

⁴¹ Tanin, "İki nezâret yapılıyor", n. 428, 27 Şevval 1327 – 29 Teşrin-i evvel 1325 – 11 Kasım 1909.

birleştirilmesi gerektiğini savunmuştur. Nafia Nezâreti'ne bağlı Zirâat Bankası'nın dahi bu yapıya eklenmesi gerektiğine işaret eden Sivas mebusu, Maâdin dairesinin Nafia Nezâreti'ne kaydırılmasını ise son derece olumlu bularak, yol, köprü, demiryolu gibi bu sektörün olmazsa olmaz enstrümanlarının bu şekilde daha organize bir şekilde planlanabileceğini belirtmişti⁴². Söz konusu projeyi kısa sürede kanun metnine çeviren Orman bürokratları, yasa tasarısını Sadaret onayı sonrasında parlamentoya sunmuşlardı⁴³.

5) İkinci Mavrokordato Paşa Dönemi

Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'nın gerek Girit olayları gerekse Müskirat Kanunu ve Lynch Sözleşmesi nedeniyle sert eleştirilere maruz kalması, 1909 Aralık'ında istifa etmesiyle sonuçlanmıştı. Devletin zirvesindeki bu gelişme, Orman nezâreti'ni de etkileyecek önemli sonuçlar doğurmuştur. Sadaret mührünü alan Roma Büyükelçisi İbrahim Hakkı Paşa hazırladığı kabine listesinde, Orman Nazırlığına Mavrokordato Paşa'yı getirmişti. Böylece Mavrokordato Paşa, 1909 Mayıs'ında terk ettiği nazırlık koltuğunu 8 ay sonra tekrar ele geçirmiş oluyordu. Hakkı Paşa'nın dolayısıyla Mavrokordato Paşa'nın göreceli uzun iktidarında orman bürokratları özlemini çektikleri istikrarlı ortama da kavuşmuşlardı.

Nezâret yetkilileri, iş takibi amacıyla şube müdürleri odasına kadar girip çalışma temposunu bölen kişilere karşı mesai saatleri ve randevu prosedürlerini bir kere daha gözden geçirirken, kuruma gelen evrakın en kısa sürede işleme sokulması ve sonuçlandırılması noktasında imza mercilerinin sayısını düşürerek, daha etkili kayıt sistemlerinin pilot çalışmalarını gerçekleştirmişti⁴⁴. Vilayet ve bağımsız livalardaki orman alanların hem fenni hem de idari anlamda daha iyi denetlenmesi amacıyla seyyar orman müfettişliği statüsü oluşturan orman bürokratları, bununla ilgili olarak ayrıntılı bir talimatname

⁴² Tanin, "Zirâat ve Nafia Nezâretleri'nin Taksimatı Hakkında", n. 435, 5 Zilkade 1327 – 5 Teşrin-i sani 1325 – 18 Kasım 1909.

⁴³ Tanin, n. 464, 4 Zilhicce 1327 – 4 Kanun-ı evvel 1325 – 17 Aralık 1909.

⁴⁴ Tanin, "Orman Nezâreti Memurini", n. 510, 22 Muharrem 1328 – 21 Kanun-ı sani 1325 – 3 Şubat 1910.

hazırlamışlardı⁴⁵. Sadrazam Hakkı Paşa'nın önceki dönemde uygulanan Tensikat Kanunu üzerinde bir takım düzeltmeler yapmak istemesi üzerine tüm nezâretlerde olduğu gibi Orman ve Maâdin ve Zirâat Nezâreti'nde de yeni teşkilat defterlerinin hazırlanmıştı. Bu kapsamda parlamentoya sunulmuş olan teşkilat nizamnamesini de geri çeken orman bürokratları,⁴⁶ merkez teşkilatında bir takım düzenlemelere gitmişti.

Bunların en başında da Hesabat-ı Umumiye İdaresi geliyordu. Söz konusu şubeyi kendi içerisinde "muamelat" ve "hesabat" olmak üzere ikiye ayıran nezâret ricalı, buna ek olarak departmanın daha seri işlemesi amacıyla yeni memur ve müstahdem atamaları yapmıştı⁴⁷. Orman bürokratları bunların yanında yayınladığı bir talimatnameyle orman gelir kalemlerini;

- 1- Miri ormanlar hâsılatı
- 2- Hususi ormanlar hâsılatı
- 3- Maâdin rûsumu hâsılatı
- 4- Taş ocakları hâsılatı

olmak üzere dörde ayırmışlar ve ayrıntılı açıklamalarla memurlara 1911 başından itibaren uygulanacak yeni sistem hakkında bilgilendirmede bulunmuştur⁴⁸.

6) Orman Nezâreti'nin 1910-1911 Bütçesi

Kuşkusuz tüm bu reformlar nezârete ayrılacak tahsisatlara, o da parlamentonun onayına bağlıydı. Haziranın ilk haftası görüşmelerine başlanan nezâret bütçesi, bu açıdan oldukça belirleyici olmuştur. Daha önceki oturumlarda olduğu gibi ilk olarak söz alan Sivas mebusu Dagavaryan Efendi, devletin 27 milyon liralık bütçesinin 20 milyonunu zirâat vergilerinden

⁴⁵ Tanin, "Ormanların Teftiş Muamelatı", n. 544, 27 Safer 1328 - 24 Şubat 1325 - 9 Mart 1910.

⁴⁶ M.M.Z.C. İ: 61 13 Mart 1326 (26 Mart 1910) I, s. 328.

⁴⁷ Tanin, "Orman Nezâreti Muhasebesi", n. 551, 4 Rebiülevvel 1328 - 3 Mart 1326 - 16 Mart 1910.

⁴⁸ Orman ve Maâdin İdarelerinde Tutulacak Kuyud ve Hesabat Hakkında Tarifnamedir, Matbaa-yı Hayriyye, İstanbul 1327.

toplamasına karşı en az bütçe yatırımının bu alana hasredildiğine dikkat çekmişti. Sivas mebusu, eleştirilerini özellikle yeni teşkilat yapılandırılmasında yani Zirâat ve Orman müdüriyetlerinin farklı nezâretlerde toplanması konusuna yönlendirmiş ve sert eleştirilerde bulunmuştu.

Hâlihazırda nezâret içinde bir uyum ve istikrar yakalanamamışken, müdüriyetlerin birbirinden köklü bir şekilde kopartılmasının yaratacağı uzun dönemli olumsuzlukların altını çizen Dagavaryan Efendi, örneğini de İstatistik Şubesi'nden vermişti. Zirâat Müdüriyeti'ndeki zirâat ünitesinde, departmanın gelecek projelerini etkileyecek çok başarılı çalışmalar yapılırken, aynı binadaki Orman ve Maâdin Müdüriyetlerindeki İstatistik Kalemî'nin son derece atıl bir durumda bulunmasından sonuçlar çıkarılmasını salık vermişti⁴⁹.

Dagavaryan'dan sonra kürsüye gelen Ahmet Ferit Bey de Sivas Mebusu'nun bütçe orantısızlığıyla ilgili görüşlerine her açıdan katıldığını ifade etmişti. Ferit Bey konuşmasında nezâret bürokratlarının durmaksızın çalışıp proje üretmesine karşın, kaynak anlamında hükümet tarafından desteklenmediğini oysa zirâat mekteplerinin açılması, numune tarlalarının oluşturulması, çiftçiye sermaye verilmesi ve en önemlisi Ankara ve Konya gibi buğday ambarlarını İstanbul'a yakınlaştıracak ikmal yollarının süratle yapılmasının gerektiğine dikkat çekmişti⁵⁰.

Kuşkusuz eleştiriler, Aristidi Paşa'nın kısa süreli nazırlığı bir tarafa bırakılacak olursa, Mavrokordato Paşa'nın icraatlarına yöneltilmiş bulunuyordu. Söz alarak kürsüye gelen nazır, meşrutiyet öncesi nezâret bütçesinin 22.000 lira olduğunu oysa kendi iktidarında bu meblağın 150.000 liraya çıkarıldığını belirterek ancak bu meblağın da tam anlamıyla nezâret kasasına aktarılmadığını eklemişti. Paşa'ya göre nezâret bütçesinden öncelikle numune tarlaları ve haraların oluşturulması anlamında verim artırıcı çalışmaların yapıldığını, ancak kaynak azlığına karşı mevcut ödeneklerin bile harcanamadığına ifade etmişti. Nazıra göre bunun tek nedeni, projeleri her anlamda tıkayan ulaştırma yollarının

⁴⁹ *M.M.Z.C.* I: 105 23 Mayıs 1326 (4 Haziran 1910) I, s. 4-5.

⁵⁰ Osmanlı bürokratları endüstriyel değeri olan belli ürünlerinin ekimini teşvik amacıyla birçok yörede "Ameliyat Mektepleri" adıyla uygulama okulları açmıştı. Daha fazla bilgi için: Bkz. Rifat Önsoy, "Tanzimat'ta Üretimi Çağdaştırma Çabaları: Zirâat ve Orman Mektepleri", Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi (Nisan 1999) Tebliğler, haz. H. Y. Nuhoglu, İstanbul 2001, s. 481-487.

azlığı idi⁵¹. Bu sorun halledilmeden büyük ölçekli projelere geçilemeyeceğini ifade eden nazır, son olarak kalifiye personel eksikliğinin nezâret faaliyetlerinde fazlasıyla duyumsandığını, bunun tek çözümünün ise Avrupa'ya öğrenci göndermek olduğunu belirtmişti⁵².

Memur maaşları faslında, nezâret muavininin görevini sorgulayan mebuslara karşı bu kişinin elinden günde 300'e yakın evrak geçtiğini, ancak görevinin de bununla bitmediğinin altını çizen Mavrokordato Paşa, şube müdürleri üzerinde nezâret muavinlerinin önemli bir koordinasyon işlevi gördüğünü hatırlatmıştı. Memurları işten çıkararak bütçeden tasarruf yapmaya çalışan mebuslar aynı düşünceyle Orman Nezâreti'nin Evrak Kalemi'ndeki istihdam sayısını da düşürmüşlerdi. Buna karşı Mavrokordato Paşa, söz konusu ünite sayesinde nezâret evrak akışının ilerlediğini bu ünitenin küçültülmesinin sonu bilinemeyen aksiliklere yol açabileceğini dile getirmişti. Zirâat Müdüriyeti'ndeki dört şubeden birinin ilga edilmek istenmesini eleştiren Dagavaryan Efendi, aynı şekilde Baytar İdaresi'nin de kendi başına bağımsız bir şekilde örgütlenmesine, en azından şimdilik, kaynak israfından başka bir sonuç getirmeyeceğini vurgulamıştı.

Dagavaryan Efendi bir tarafa nezâretin işlevleri ve departmanları konusunda en küçük fikre sahip olmayan mebusların buna rağmen sert bir üslupla nezâretteki mimar sayısının düşürülmesi veya gül memurluğunun ilga edilmesi -ki söz konusu memurlar önemli ihraç kalemlerinden biri olan gülyağı üretiminin ıslahı üzerinde çalışıyorlardı- gibi önergeler vermesi karşısında, Mavrokordato Paşa ortamı yumuşatmak amacıyla gerek mimarların mektep ve

⁵¹ Ulaşım yollarının azlığı tarımsal kalkınmanın önündeki en büyük engeldi. Nezâretin en etkili isimleri tarafından da itiraf edildiği gibi bu sorun aşılmadığı takdirde nezârete yönelecek kaynak artışlarının bir anlamı da olmayacaktı. Her meşrutiyet kabinesi iktidara daha fazla demiryolu ağı vaadi ile gelmişse de buna muvaffak olamamıştı. İmparatorluk yıkıntılarından filizlenen cumhuriyet kuşağı yaşanan olumsuzluklardan dersler çıkararak kırsal alanın bu kanayan yarasını, hemen teşhis ederek çalışmalarını bu alana kaydırmasını bilmişti. Köy Kanunu'nun ilanından bir kaç ay sonra yayınlanan ve bu konuyu irdeleyen yazı için: Bkz. *Zirâat ve Ticaret Gazetesi*, "Zirâat Vekâlet-i Celilesinin Ehemmiyetli Tasavvurları", n. 11, 15 Mayıs 1340 (1924).

⁵² *M.M.Z.C.* I: 105 23 Mayıs 1326 (4 Haziran 1910) I, s. 5-7.

numune çifliği inşaatlarındaki özverileri, gerekse sorgulanan diğer memurların işlevleri ile ilgili uzun konuşmalar yapmak zorunda kalmıştı⁵³.

Mebusların eleştirisine yol açan bir diğer konu da zirâat müfettişleri olmuştu. Trabzon, Bitlis ve Erzurum'da zirâat müdürleri varken, bir de bunların üzerinde zirâat müfettişlerinin görevlendirilmesinin yetki karışıklığına neden olacağını belirten mebuslar, kaynak israfının ise tüm bunların üzerinde olduğunu ifade etmişlerdi. İmparatorluk koşullarını Fransa'yla karşılaştıran mebuslar, orada ulaşım sisteminin kolay olması nedeniyle denetleme sürelerinin oldukça kısa olduğunu, ancak imparatorluğun herhangi bir köşesine yapılan teftişin altı aydan önce bitirilemediğini, bu nedenle de müfettişlik sisteminin ilgasının daha doğru olacağını altını çizmişlerdi. Mavrokordato Paşa ise nezâret müfettişlerinin kendilerine sunulan imkânlar içerisinde en iyiyi yapmaya çalıştıklarını ve teftiş raporları incelendiğinde müfettişlik sisteminin sanıldığı kadar işlevsiz olmadığını da görüleceğini ifade etmişti. Konuşma sonrası mebusların nazır lehine tavır alması, müfettişlik sisteminin ilgasını talep eden önerenin reddine yol açarken, genel olarak nezâret bütçesinin meclis onayı almasına yol açmıştı⁵⁴.

Orman bütçesinin parlamentodan geçmesi üzerine projelerini uygulamaya koyan nezâret bürokratları, Adana, Edirne, İşkodra, Yanya ve İstanbul vilayetleriyle, İzmit ve Çatalca sancaklarında teşkilatlanma çalışmalarını başlatmışlardı⁵⁵. Zirâat bürokratları da bütçe görüşmeleri sonrasında taşra teşkilatlarını güçlendirme amacıyla; Diyarbakır, Halep ve Adana vilayetlerine birer zirâat müdürü, Suriye vilayetinde tesis edilen Ameliyat Mektebine bir müdür ve bir ameliyat muavini, Mardin ve Çatalca sancaklarına birer zirâat memuru ve Beyrut'taki "harir darü't-tahsilîyesi"ne (ipek böcekçiliği üzerine teknik bir okul) bir müdür, Erzurum, Adana, Halep ve Suriye tarlalarına da yine

⁵³ M.M.Z.C. İ: 105 23 Mayıs 1326 (4 Haziran 1910) I, s. 7-11.

⁵⁴ M.M.Z.C. İ: 105 23 Mayıs 1326 (4 Haziran 1910) I, s. 11-41.

⁵⁵ Kurum bir önceki yıl da Kastamonu ve Aydın vilayetleri ile Bolu sancağında şubeler açmıştı. Bkz. *Tanin*, "Taşra Orman Teşkilatı", n. 667, 3 Receb 1328 – 27 Haziran 1326 – 10 Temmuz 1910.

birer müdür ataması yapmıştı. Zirâat okullarındaki öğretmen kadrolarının desteklenmesi, yine aynı atama sürecinde gerçekleştirilmişti⁵⁶.

Zirâat bürokratları, ayrıca vilayet ve bağımsız livalarda görev yapan zirâat personelinin Zirâat Bankası şube meclislerinde doğrudan üye olmalarını, bir kanunla kayıt altına almışlardı. Tarım kredisi zirâi üretim için hayatiydi ve bu kaynaktan çiftçilerin mümkün olduğunca çok faydalandırılmasının yolu, öncelikle finansal konularda o bölge memurlarının aydınlatılmasından geçiyordu⁵⁷.

Parlamento her ne kadar orman müfettişlerinin işlevi ve sayısını sorgulasa da nezâret bürokratları, başka nezâret müfettişlerinin yardımına muhtaç bir durumdaydı. Zirâat, orman ve baytar sandıklarının teftişi yaptırılmayan Mavrokordato Paşa, Maliye Nazırı Cavit Bey'e bir yazı göndererek, söz konusu teftişler için maliye müfettişlerinin desteğini talep etmişti⁵⁸. Bütçe oturumunda müfettişler hakkındaki görüşlerini makaleleştirerek gazetede yayınlayan Dagavaryan Efendi ise, zirâat müfettişliği sistemini sorgulayarak mevcut zirâat sisteminin Fransa'dan alınmasına karşı aynı alt yapı imkânlarına sahip olunmaması nedeniyle sistemin imparatorluk şartlarında tıkanmış olduğunu, bu durumda yapılacak tek yolun, bölge zirâat müdürlerinin yetkilerinin artırılması olduğunu belirtmişti. Benzer şekilde vilayetlerde görev yapan zirâat muallimlerine daha kilit görevler yüklenmesini isteyen Sivas mebusu, kendi seçim bölgesinde zirâat memurlarının günlerini aylıklıkla geçirdiğini, sert çalışma programları ve çiftçilere ders verme zorunlulukları getirilerek, bu kişiler kanalıyla kırların aydınlatılabileceğini ileri sürmüştü⁵⁹.

7) I. Dünya Savaşı Öncesinde Orman ve Maâdin ve Zirâat Nezâreti

Kurum içi dosya akış ve tasnif sistemini daha da kolaylaştırmak amacıyla Orman Nezâreti bürokratları, 1911 başlarında dosya sistemini uygulamaya

⁵⁶ *Tanin*, "Taşra Zirâat Memuriyetleri", n. 694, 2 Şaban 1328 – 25 Temmuz 1326 – 7 Ağustos 1910.

⁵⁷ *Tanin*, "Zirâat Müdür ve Memurini", n. 715, 23 Şaban 1328 – 15 Ağustos 1326 – 28 Ağustos 1910.

⁵⁸ *Tanin*, "Maliye müfettişleri ve orman hesabâtı", n. 849, 13 Muharrem 1329 – 1 Kanun-i sani 1326 – 14 Ocak 1911.

⁵⁹ *Tanin*, "Zirâat Memurları", n. 900, 5 Rebiülevvel 1329 – 21 Şubat 1326 – 6 Mart 1911.

koymuştu. Yeni sisteme göre kurum kapısından giren her dosya, numaralandırıldıktan sonra ilgili genel müdürlüğe sevk edileceği gibi evrak üzerine yazılacak kodlarla evrakın hangi şubede ve hangi aşamada olduğu kolayca tespit edilecekti⁶⁰.

Bürokratların bir diğer hazırlığı da teşkilat nizamnamesi üzerinedir. Dışarıya yansıyan haberleri değerlendiren gazeteler, söz konusu nizamnameye oldukça eleştirel yaklaşmışlardır. Abdülhamid Dönemi'nde Orman ve Maâdin ve Zirâat Nezâreti'nin oldukça garip bir şekilde yapılandırıldığına dikkat çeken yazı, aynı dar bakış açısının, yeni dönemde de sürdürülmek istendiğini, nizamnamenin bir kaç bürokrat tarafından hazırlanmasının da bunun bir göstergesi olduğunu belirtmişti. Nezâret personelini; Müdür, müfettiş, fen memuru ve orman muhafızı olmak üzere dört kategoride toplayan nizamname, özellikle orman muhafızlığında aranan şartları yükselterek okuma yazma bilme şartı getirmişti.

Uzun süreli orman nöbetlerine rağmen verilmesi düşünülen 150-300 kuruşu son derece az bulan gazete, hiç bir okuyazar kişinin bu maaşa ormanlarda ömür feda edemeyeceğini ifade etmişti. Orman Mektebi'nden mezun olan fen memurlarına biçilen 500-600 kuruş maaşı makul olarak niteleyen gazete, bir sancağın bütün ormanlarından sorumlu tutulan bir müfettişe verilecek 1200-2000 kuruşun seyahatler göz önüne alındığında yetmeyeceğinin de ortada olduğunu belirtmişti.

Gazete ayrıca yeni düzenleme uyarınca orman memurlarının zirâat alanlarına tayin edileceği, bunun ise zaten ülke genelindeki dengesiz personel dağılımını daha da körükleyeceğini belirtip, reformun uzun dönemli olumsuz sonuçlarına dikkat çekmişti. Vilayet Orman Müdürlüklerini de müfettişlikler düşünülürken fazlalık olarak nitelendiren gazete, müdüriyetlerin ilgası ve bu yetkilerin müfettişlere devredilmesi ayrıca müfettişlere tahsis edilecek bir muavin ile orman işlerinin daha etkili bir denetime kavuşacağını ileri sürmüştü. Bu kadar geniş yetkilere haiz müfettişlerin de etkili bir üst mekanizma ile

⁶⁰ *Tanin*, "Orman Nezâreti'nde Dosya Usulü", n. 903, 8 Rebiülevvel 1329 - 24 Şubat 1326 - 9 Mart 1911.

denetim altına alınabileceği belirtilen gazetede, bunun için devletin diğer organlarının devreye sokulabileceği ifade edilmişti⁶¹.

1911 yılı bütçe görüşmeleri içerik olarak öncekilerden farklı olmamıştı. Nezârete biçilen figüran rol, belki de en iyi şekilde Meclis Bütçe Komisyonu sözcüsü Ahmet Şükrü Efendi tarafından ifade edilmişti. Orman ve Maâdin ve Zirâat Nezâreti bütçesinin geçen yılki gibi bırakıldığını ve hatta bazı memur maaşlarında tenzilata gidildiğini söylemişti. Komisyon sözcüsüne göre, nezâret bünyesinde kurulan ve ormanları sınıflandırma, baltalık alanların tespit edilmesi ve özel alanların ayrılması gibi görevlerle donatılan “Tedkik-i Senedat Komisyonu”nun, bu görevlerinden hiçbirini yerine getirememişti. Zirâat konusundaysa, ulaşım problemlerinin çözülmemesi nedeniyle buraya ayrılan kaynakların da âtil bir konumda kaldığını belirtmişti.

Osmanlı madenleri konusunda, Kastamonu mebusunun sözleri ise çerçevesizdi; “*memalik-i Osmaniye’de yeraltında ne kadar az ise yeryüzünde de o kadar azdır*”. Ahmet Şükrü Efendi’nin kanıları bir yerde resmi çevreler tarafından da paylaşılan son derece isabetsiz düşüncelerdi. Önceki sene bizzat Orman Nazırı Mavrokordato Paşa kendilerine ayrılan kaynakların az olmasının yanında tüketilemediğini, çünkü ikmal yollarının az olduğunu belirtmişti. Nezâret en başta kendi nazırı tarafından eleştirilip küçümsenirken, bütçe kaynaklarına yön veren çevrelerin daha cömert davranması kuşkusuz beklenemezdi.

Eleştiriler karşısında söz alan Orman Nazırı Mavrokordato Paşa, bir yıllık çalışmalarını özetlemiş ve Meşrutiyetten evvel ancak bir kaç vilayette bulunan zirâat mühendisi ve zirâat mektebi sayısını artırdıklarını, teşkilat anlamında ise yeni bir nizamname hazırladıklarını dile getirmişti. Mektep mezunlarına özellikle başlık açan nazır, göreve başlayan yeni personelin kısa sürede oldukça büyük işlere imza attığını dile getirmişti⁶². Nazırdan sonra söz alan Dagavaryan Efendi, nezâretin yapmış olduğu yatırımları eleştirdikten sonra bu alanda önemli adımların atılmamasının organizasyon sorunlarına bağlamıştır. Sivas mebusuna göre hazırlanan teşkilat nizamnamesi, nedeni bilinmeyen bir şekilde parlamento onayından çekilmiş ve bir daha da gönderilmemişti. Ancak olumlu bir gelişme

⁶¹ *Tanin*, “Orman İdaresi”, n. 918, 22 Rebiülevvel 1329 – 11 Mart 1327 – 24 Mart 1911.

⁶² *M.M.Z.C.* I: 87 16 Nisan 1327 (29 Nisan 1911) I, s. 3–11.

olarak eleştirileri sonucunda orman müfettişlerinin azaltıldığı, bunlar yerine yetkileri artırılan orman müdürlerinin tayininin sevindirici bir gelişme olduğunu belirtmişti. Ayrıca Zirâat Bankası'nın Zirâat Nezâreti'ne bağlanması ve bakteriyoloji laboratuvarlarının sayısının çoğaltılması da nezâret bürokratlarının hanesine yazılan olumlu puanlardı⁶³.

Mebusların eleştirilerini dairelerin işlevleri üzerinden değil de nezâretin genel konumu hakkında yürütmeleri, oldukça yüzeysel eleştirilerin yapılmasına yol açmıştı. Yine de bunlar arasında göze çarpan ifadeler de yok değildi. Örneğin Vlahof Efendi (Selanik), 25 milyonluk imparatorluk nüfusunun 20 milyonunun çiftçi olmasına karşı bütçesi en az kurumun yine Orman Nezâreti olduğunun altını çizerek, bu umursamazlıkla gidildiği takdirde ülkeyi parlak günlerin beklemeyeceğini belirtmişti. Bazı mebuslar ise Vilayat Kanunu hazırlıklarına göndermede bulunarak, asıl ilerlemenin ancak bu yasa çıktığı zaman gerçekleşeceğini ve inisiyatifi ele alacak yerel idarecilerin sağlayacağı kaynaklarla gerek zirâat gerekse orman alanlarında yatırımlara girişebileceğini vurgulamıştı. Bazı mebuslar ise nazırın ve bütçe komisyonu sözcüsünün açıklamalarından cesaret alarak, nezâret personelinin niteliksizliği konusunda oldukça sert açıklamalarda bulunmuştu⁶⁴.

Nezârete yönelik ağır eleştiriler üzerine bir kere daha kürsüye gelen Orman Nazırı Mavrokordato Paşa, geçen yıldan beri zam alamayan bir kurum olarak hem kendisinin hem de personelinin büyük fedakârlıklar altında iş yaptıklarını, bununla beraber önemli yatırım hamlelerine girişildiği, ancak bunun meyvelerinin 5-10 yıl içerisinde toplanabileceğini belirtmişti. Nezâret bütçesinin toplam 475.000 lira olduğunu dile getiren nazır, bunun yarısının memur maaşlarına gittiği düşünülürse, nezâretinin neden olumsuz bir görünüme sahip olduğunun daha iyi anlaşılacağını ifade etmişti⁶⁵.

Mebuslar ise eski eleştirileri yineleyerek, müdür muavinlerinin görevleri arasında teftiş olmasına karşı fazladan müfettiş ataması yapılmasını tenkit etmişler ve özellikle önceki ay boşalan maden müdüriyetine bir uzman getirilmesi gerekirken, basit bir kalem memurunun atanmasının tek kelimeyle

⁶³ M.M.Z.C. I: 87 16 Nisan 1327 (29 Nisan 1911) I, s. 11-14.

⁶⁴ M.M.Z.C. I: 87 16 Nisan 1327 (29 Nisan 1911) I, s. 15-33.

⁶⁵ M.M.Z.C. I: 88 18 Nisan 1327 (1 Mayıs 1911) I, s. 50-57.

sorumsuzluk olduğunu dile getirmişlerdi. Uzman konusunda özellikle Osmanlı Ordusu'ndaki çalışmaları örnek gösteren mebuslar, böylesine teknik bir alanda nezâret bürokratlarının da yabancı ülkelerden daha fazla sayıda yabancı uzman istihdam etmesinin kaçınılmaz olduğunu belirtmişlerdi.

Oturumun son konuşması ilginç bir şekilde ülkesi bir kaç ay içinde istilaya uğrayacak Trablusgarb Mebusu Mahmut Naci Bey tarafından yapılmıştı. Geçen bir yıl zarfında vilayetlerinde çok önemli projelerin uygulamaya sokulduğunu dile getiren Naci Bey, numune çiftliği inşaatı ile ilk defa gönderilen fen ve baytar memurlarının bunların başında geldiğini belirtip, nezâret ricalini kutladıktan sonra vilayeti için bir Fransız uzmanın gönderilmesini talep etmişti⁶⁶.

Kuşkusuz Trablusgarb mebusunun konuşması, içinde pek çok ironi barındırıyordu. Yüzyıllardan beri Osmanlı egemenliğindeki bir toprak parçasına elden çıkmasına aylar kala teknik yatırımların yapılması belki de en düşündürücü olanıydı. Osmanlı bürokratları bu uzak vilayete adeta istila edilmeden kaybedilmiş bir toprak parçası muamelesi yapmışlardı. Sonuç olarak aynı yılın sonbaharında İtalyanların Trablusgarb'ı işgal etmesiyle başlayacak savaşlar silsilesi, tüm nezâretleri olduğu gibi Orman Nezâreti'ni de etkileyecek ve tüm reform projelerinin rafa kaldırılmasına yol açacaktı. Yalnız, kurum son olarak hem isim hem teşkilat anlamında küçük bir değişiklik geçirecek ve bu son gözden geçirmede Türkiye Cumhuriyeti'nde kurulacak İktisat Vekâleti'nin temelini oluşturacaktı. Söz konusu düzenleme ise bir hükümet değişimin hemen sonrasında gelmişti. Hakkı Paşa Kabinesi yerine kurulan Said Paşa Hükümeti sırasında idari bir düzenlemeye gidilmiş ve özellikle bayındırlık çalışmalarının daha etkili bir şekilde idare edilmesi için bu nezârete bağlı Sanayi ve İstatistik Müdüriyetleri Orman Nezâreti'ne bağlanırken, ismi de Ticaret ve Zirâat Nezâreti olarak değiştirilmiştir⁶⁷.

⁶⁶ M.M.Z.C. I: 88 18 Nisan 1327 (1 Mayıs 1911) I, s. 57-87.

⁶⁷ "Ticaret ve Nafia Nezâreti'nin hala mükellef olduğu umur-ı nafia ve ticariye ve sanaiyenin ehemmiyet ve kesreti husebiyle bir nezâretçe idaresi mucib-i müşkilat olmakta bulunmasına binaen umur-ı nafiaya aid vezârifin hüsn-ü ifası için icab eden ...". BOA, H. İD. 32/1-58 (3 Zilhicce 1329 - 25 Kasım 1911). Nö 6 - "Ticaret ve Sanayi ve İstatistik Müdüriyetlerinin Ticaret ve Nafia Nezâreti'nden fekk-i irtibatıyla unvanı Ticaret ve Zirâat Nezâreti'ne munkalip olmak üzere Zirâat ve Orman ve Maâdin Nezâreti'ne ilhaki hakkında irade-i seniyye", (11 Zilkade 1329 - 20 Teşrin-i evvel 1327 - 3 Kasım 1911). *Düstur*, Tertib II, IV, s. 12-13.

Sonuç

I. Dünya Savaşı'nın çıktığı ve tüm Avrupa'nın bu büyük insanlık dramına sürüklendiği günlerde "payitaht"ta, bir yandan bu gelişmeler takip edilirken, diğer yanda hararetli bütçe tartışmalarına tanıklık edilmekteydi. Her ne kadar İttihatçılar, Bâb-ı âli Baskını ile yönetime el koyup parlamento çoğunluğunu el geçirmişlerse de bu, Meşrutiyet'in altı yıllık muhasebesinin sert bir şekilde yapılmasını engellememiştir. Ticaret ve Zirâat Nezâreti'nin bütçe görüşmesi, tartışma ve itham dozunun hayli yükseldiği, itiraf sağanaklarının birbirini izlediği, oturumlardan biri olarak öne çıkmıştır.

Mebusların geneli durumdan hoşnut değildi ve "*devr-i sâbık*"ta sergilenen ilgisizliğin, geçen altı yıl zarfında daha da derinleştiğini dile getirmişlerdi. Onlara göre, nezârete toplam 2,5 milyon lira tahsisat ayrılmış, ancak 2,5 paralık icraat gerçekleştirilmemişti. Zaten telaffuz edilen rakamlar da bunu açık bir şekilde ortaya koymaktaydı. Nezâret Müsteşarı Ethem Bey, nezâretin 1914 bütçesinin 150.000 lira olarak tespit edildiğini açıklamıştır. Ancak Balkan Savaşları ve Vilayat Kanunu ile vilayetlere bütçe devrinin yapılması nedeniyle bu oran 90.000 liraya düşmüştü⁶⁸.

Karşılaştırmalı örnek ve rakamlar üzerinden tartışmanın devam ettirilmesi, daha düşündürücü tabloları ortaya çıkarmıştır. Örneğin aynı dönemde Almanya'daki Zirâat Nezâreti'nin yıllık bütçesi 3.500.000 liraydı. Yani altı yıllık nezâret bütçesi dahi, Almanya'nın yıllık bütçesine yetişemiyordu. Almanya, bir sanayi ülkesi ve İngiltere'yi karşısına alacak ölçüde saldırgan bir dış politika izliyordu ama daha altı yıl önce Osmanlı'dan bağımsızlığını alan ve Balkan Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nu dize getiren Bulgaristan'ın tarım reformu nasıl açıklanacaktı? Bulgaristan Tarım Nezâreti'nin bütçesi Osmanlı'nın dört katıydı. Benzer şekilde Romanya Tarım Bakanlığı'nın 1914 bütçesi de 500.000 olarak ilan edilmişti⁶⁹.

⁶⁸ Ali Haydar Bey (Saruhan), İhsan Onnik Efendi (İzmir), Rıza Paşa (Karahisar-ı Sahip) ve Ethem Bey'in (Ticaret ve Zirâat Nezâreti Müsteşarı) konuşmaları için: Bkz. *M.M.Z.C.* I. 35 3 Temmuz 1330 (16 Temmuz 1914) II, s. 296-308.

⁶⁹ İsmail Mahir Efendi (Kastamonu), Ethem Bey ve Ohannes Varteks Efendi'nin (Erzurum) konuşmaları için: Bkz. *M.M.Z.C.* I. 35 3 Temmuz 1330 (16 Temmuz 1914) II, s. 306-308.

Mebuslar başta teşkilat olmak üzere nezâretin hiçbir faaliyetinden memnun değildi. Onlara göre, Anayasa ilan edilir edilmez bürokratik reform yapılmış ve tensikatın etkisi 1912'lere kadar devam ettirilmişti ancak Abdülhamid Dönemi bürokrasisinde üst düzey makamları ellerinde tutanlara ve bu dönem zihniyetine dokunulmamıştı. Üst düzey yöneticiler bu eleştiri dalgasından bir nebze olsun kendilerini kurtarmıştı ancak mebuslara göre asıl sorumluluk sahipleri orta ve alt düzey memur grubuydu ve bunların da, "koltuklara oturmaktan başka işleri yoktu". Eleştiri sahiplerine göre, son gözden geçirmelerle nezâret teşkilatı daha da karışmış, Ticaret, Sanayi ve İstatistik Müdüriyetleri iyice yokluğa savrulmuştu⁷⁰.

Teşkilattaki istikrarsızlık ve belirsizlik nezâretin eylemlerine de yansımıştı. Örneğin Elazığ mebusu, ahalinin ekip biçmek dışında geçim kaynağının olmadığını ancak yol, şimendifer vb. imkânlardan yoksun olmaları nedeniyle Allah'la baş başa bulduklarını belirtmişti. Ormancılık konusundaki eleştirilere doğrudan nezâret müsteşarı cevap vermiş, kendi ifadesiyle "hâl-i harab" manzarayı özetlemişti. Öncelikle orman rezervleri bilinmiyordu, bunun için 10-12 haritacı görevlendirilmiş ancak hem maliyet hem zaman bakımından projeden vazgeçilmişti. Hâlihazırda 15.000 memura ihtiyaç varken, toplam 1500 orman memuru bulunuyordu. Üstüne üstlük imparatorluk kereste ihtiyacını dışarıdan karşılıyordu.

Madencilik konusunda ise 1880'den beri bir adım ilerleme kaydedilmemişti. Teşkilat açısından kurum eski günleri aratırken, katkı sağlamak amacıyla yabancı ülkelere gönderilen öğrencilere dönüşlerinde kadro açılmadığı bizzat nezâret müsteşarınca itiraf edilmişti. Bununla beraber belirtilen imkânsızlık ve beceriksizliklere rağmen, Ergani kömürlerinin kısmı bile olsa Londra piyasasında pazar bulması, Maliye Nazırı Cavit Bey'i dahi "hayret"ler içerisinde bırakmıştı⁷¹.

⁷⁰ "Bunlar devr-i sabıkta nazıl iş görmüşlerse devr-i lâhikte de hepsi o kadar iş göreceklerdir, buna hiç şüphe yoktur. Çünkü eski devirde bulunan memurin, hâlihazırda ifa-yı vazife ediyor". İzmir Mebusu Onnik Efendi'nin konuşması için: Bkz. *M.M.Z.C.* I: 35 30 Temmuz 1330 (16 Temmuz 1914) II, s. 300-301.

⁷¹ Ticaret ve Zirâat Nezâreti Müsteşarı Ethem Bey ve Maliye Nazırı Cavit Bey'in konuşmaları için: Bkz. *M.M.Z.C.* I: 36 4 Temmuz 1330 (17 Temmuz 1914) II, s. 340-348.

Orman ve Maâdin ve Zirâat Nezâreti'nin Meşrutiyet süreci, Osmanlı son dönemi ile ilgili yapılacak saptamalara iyi bir sağlama yapma olanağı sunmaktadır. Coşkun ve iyi niyet cümleleriyle başlayan dönem, hızlı bir reform süreci ile devam ettirilmiş ancak kısa sürede parti çekişmeleri, ekonomik darboğazlar, isyanlar, savaşlar ve bunların tümünün ötesine geçen idari beceriksizlikler bir dönemin, bir kurumun genel olarak bir imparatorluğun kaderini belirlemiştir. "Devleti kurtarmak" ideali kürsülere veya kısır parti çekişmelerinde değil de kurumsal-ekonomik reformlar temelinde ele alınsaydı herhalde Ticaret ve Zirâat Nazırı Süleyman El-Bustani, imparatorluğun çöküşünden dört yıl önce, "*kabahat belki nezâretindir, çünkü kendisini göstermeye ehemmiyet verilmemiştir*" itirafında bulunmazdı.⁷²

Abstract

BEAURAUCRATIC REFORM IN THE OTTOMAN MINISTRY OF FOREST, MINES AND AGRICULTURE 1908-1914

Intersection of foreign interests against the Ottoman under and sub aboveground resources with, financing of 19'th century Ottoman reform movements gave rise to the rapid institutionalization efforts for better utilization of these resources. When the constitution was proclaimed in the July of 1908, it was observed clearly that all those efforts were in vain in terms of institutions and revenues. New lords of Empire, with admiration to the Western bureaucracies, launched in the bureaucratic reforms enthusiastically. This paper tries to reach to a general evaluation on bureaucratic reforms in the Ministry of Forest, Mines and Agriculture in the Second Constitutional Period by considering previous endeavors made in the Eras of Tanzimat and Abdülhamid II.

Keywords: Bureaucracy, reform, The Second Constitutional Period, The Committee of Union and Progress

⁷² Yeni Nazır Süleyman el-Bustani'nin içinde bol bol "-miş, -muş" barındıran konuşması için: Bkz. *M.M.Z.C.* I. 36 4 Temmuz 1330 (17 Temmuz 1914) II, s. 326-327.

